

RECENZE

Jaromír MRŇKA, *Limity lidskosti. Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2019, 344 s., ISBN 978-80-88292-31-9.*

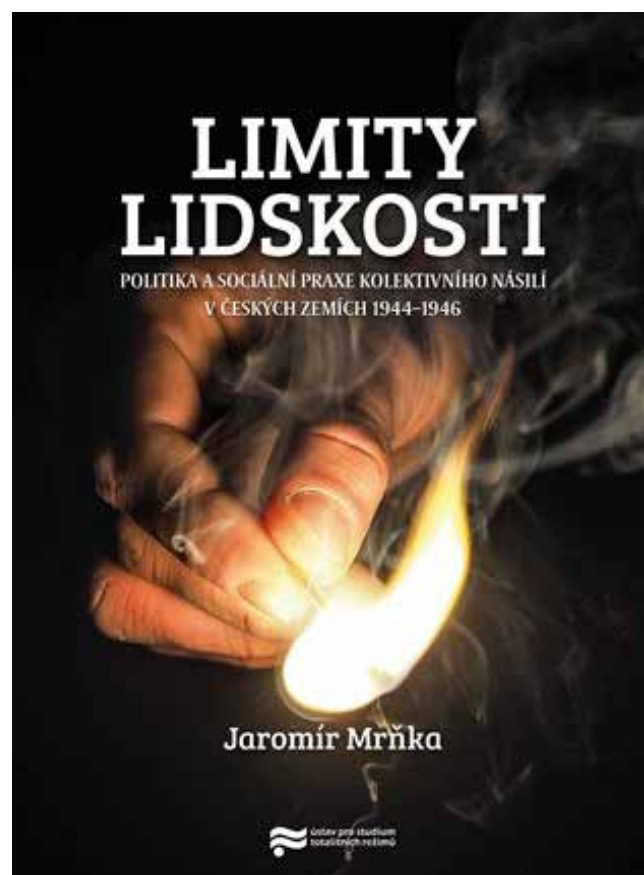
Jiří Smlsal

Období mezi lety 1944 a 1946 představovalo nejnásilnější etapu v moderních českých dějinách. Na toto chaotické, temné a badatelsky zvláště náročné pole vstupuje kniha *Limity lidskosti* historika Ústavu pro studium totalitních režimů Jaromíra Mrňky. Inovativní a v mnoha ohledech výjimečná práce se zaměřuje na analytické uchopení kolektivního násilí v českých zemích. Nedělá přitom ostrou hranici mezi koncem války a poválečnou společností, popisuje jak brutální represi hroučící se nacistické moci, tak mnohdy podobně kruté poválečné zacházení s Němci. V jeden výkladový celek tak zahrnuje dvě období obvykle pojednávána odděleně. Spojuje je právě postupné posouvání limitů lidskosti, přijetí extrémního násilí jako normální součásti každodennosti.

Otázku násilí Mrňka chápe jako možnost ohledat vztah mezi politikou a sociální praxí. Vychází jak z vlastního archivního výzkumu, tak z řady již známých a publikovaných poznatků (namátkou práce T. Staňka, J. Padevěta či Serynkovský opus J. Tesaře). Síla knihy spočívá především v propojení dílčích empirických poznatků pomocí koherentní badatelské perspektivy. Stojí tak za to krátce představit hlavní teoretická východiska práce.

Autor v první řadě nevnímá násilí jako projev přirozené agresivity, potlačených zvířecích pudů nebo jakéhosi primordiálního zla číhajícího v nitru člověka. Právě naopak, s odkazem na sociologa Randalla Collinse ukazuje, že lidská kapacita páčání násilí je značně omezená. Lidé se ve většině situací chtějí násilí vyhnout a snaží se je co nejdříve ukončit, v jeho páčání jsou značně neefektivní a pociťují přitom přímo fyzický odpor. V eskalaci násilí ve většině situací zabráňuje evolučně dané konfrontační napětí a strach. Násilné situace tak nejsou projevem lidské přirozenosti, ale naopak jsou umožněny, pokud dojde k překonání konfrontačního napětí pomocí různých situačních sil a mechanismů sociální kontroly. Zde Mrňka odkazuje na sociálně-psychologické hypotézy P. Zimbarda, v historické práci známé např. z díla Ch. Browninga (skupinová konformita, roz-

ptýlená zodpovědnost atd.). Míra násilí tak ve společnosti souvisí zejména s mírou sociální organizace. Jako konkrétní příklad může posloužit např. zažitý mýtus „divokého odsunu“ a „živelné“ poválečné odplaty. Mrňka naopak ukazuje, že spontánní násilí spojené s koncem války byl krátkodobý a jasně ohraničený fenomén. Poválečné etnické čistky a s ní spojené masakry tak nelze chápat pouze v interpersonální rovině, ale je třeba zaměřit se na kolektivní násilí v jeho po-

litickém kontextu. Z makrosociální perspektivy pak hlavní aktéry násilí zde představuje stát a jeho specialisté na násilí (v běžné mluvě známé jako „bezpečnostní složky“). Jejich přítomnost byla podle autora klíčová i v poválečném spontánním násilí spojeném s násilnými přechodovými rituály.

Mrňka zachycuje vztah mezi vládnoucím sociálním systémem a podobou kolektivního násilí pomocí typologie rozvinuté politologem Charlesem Tillym. Jeho přístup umožňuje srovnávat různé druhy kolektivního násilí napříč časem a různými politickými režimy. Zohledňuje různé faktory, z hlediska státu zejména poměr mezi mírou schopnosti vládnout a mírou demokratizace, míru koordinace aktérů (násilné rituály, koordinovaná destrukce, oportunní násilí) či poměr sil jednotlivých aktérů (vražedné zápasy, vyvražďovací kampaně). Tillyho typologie zároveň umožňuje sledovat přechody mezi jednotlivými typy násilných situací, a tak zachytit proměnu klíčových aktérů.

Ve dvou empiricky zaměřených kapitolách věnovaných podrobnému rozboru konkrétních případů kolektivního násilí představuje autor širokou paletu násilných situací. Oddíl *Bezmezná násilí 1944–1945* pokrývá transporty vězňů hroutícího se systému koncentračních táborů a pochody smrti přes české území, operace partyzánů a nacistickou represí vůči nim a jejich podporovatelům, pražské povstání a poslední válečné výstřely. Poslední fázi války Mrňka představuje jako dobu, kdy došlo k bezprecedentnímu vyhřeznutí násilí, které bylo po většinu nacistické okupace omezeno na odloučené prostory koncentračních táborů či věznic, do veřejného prostoru. Nacistické represivní složky přestaly rozlišovat mezi civilním obyvatelstvem a povstalci, s postupem fronty navíc na české území přicházeli specialisté na násilí z východní fronty. Do středoevropského prostoru spolu s nimi pronikala nacistická vyvražďovací kampaň. Bezmezná násilí zároveň Mrňka odhaluje jako důsledek slabosti nacistické správy, která již nedokázala udržet legitimitu své moci a zajistit jiné prostředky kontroly. Vysoká míra otevřeného násilí tak šla ruku v ruce se snižující se schopností vládnout. Je škoda, že kniha je omezena geografickým rámcem českých zemí. Tezi o transferu násilí z východní fronty by prospělo přihlídnutí k vývoji na Slovensku, hranice mezi oběma státy byla v poslední fázi války ostatně prostoplná a stejní aktéři operovali na obou územích.

Kapitola *Očistné násilí 1945–1946* ukazuje násilnosti vůči německy mluvícím občanům jako součást organizované politiky kolektivního násilí obnovujícího se Československa. Zabývá se vyháněním německého obyvatelstva z měst (na příkladu Prahy a Brna), vojenským obsazováním pohraničí a organizovaným vyháněním včetně masakrů a násilí v internačních táborech. Masakry v pohraničí

(např. Postoloprty, Horní Moštěnice) chápe jako důsledek režimu výjimečného stavu, kde byla část obyvatel zbavena právní ochrany a násilí vůči nim bylo ze strany politických elit rétoricky podporované, a faktické situace chaosu včetně nevyjasněných pravomocí a hranic, ve které se nacházeli velitelé ozbrojených složek nového režimu. Podobně jako v posledních fázích války šlo o kombinace nekontrolované moci bezpečnostních složek a bezmoci státního aparátu, ve které mizely hranice mezi nepřítelem a civilním obyvatelstvem. Stejně jako v předchozí části práce se autorovi daří zajímavým způsobem skloubit strukturální a mikrosociální perspektivu, odlišit různé typy násilných situací a upozornit na jejich vzájemnou dynamiku.

Protazení výkladu až do roku 1954 a vztažení k násilí v táborech nucené práce naopak působí značně zkratkovitě a není podloženo ani pečlivější argumentací, ani empirickým materiálem. To do značné míry platí i pro vývoj kolektivního násilí do roku 1944 naznačený v úvodní části knihy. Snaha o širší kontextualizaci je sice chválná, má ale přílišné mezery. Nedostatečně reflektovaná je zejména úloha protektorátních koncentračních táborů, které není možné pojímat pouze jako specializované prostory násilí izolované od veřejného prostoru (viz např. nucená práce vězňů, zatýkáni, transporty a provizorní shromaždiště, stíhání uprchlíků). Kniha je nejpřesvědčivější právě ve střednědobé perspektivě výkladu se zaměřením na roky 1944–1946. Mrňkova závěrečná teze o dlouhých 40. letech (1938–1956), kdy se kolektivní násilí stalo součástí státní politiky, tak zůstává spíše lákavým příslibem budoucího bádání.

Četba knihy není příjemná. Čtenáře čekají desítky nemilosrdných stran plných popisů hromadných vražd a týrání bezbranných, včetně citací archivních dokumentů, pamětnických svědectví a fotografií mrtvých těl. Nic z toho však není samoúčelné. Vhodně zvolený metodologický rámeček a precizní práce s vybranými koncepty udržuje jasnou výkladovou linku a pomáhá chápat činy, které se zcela vymykají běžné zkušenosti. Díky analytickému a emočně neutrálnímu jazyku se kniha vyhýbá jak moralizování, tak voyeurské fascinaci násilím, což bývají časté nešvary publikací, které se pohybují na stejném badatelském poli. Stejně tak se brání dumání nad „národní vinou“ a odmítá pohlížet na minulost národnostním prismaem, zaměřuje se jak na česky, tak německy mluvící pachatele i oběti. Především ale pečlivě identifikuje konkrétní aktéry a situační síly, které vedly k eskalaci násilí. Velmi dobře funguje propojení jednotlivých rovin výkladu, Mrňka zasazuje dílčí empirické poznatky do širšího kontextu celkového politického vývoje. V nejobecnějším měřítku je pak kniha komentářem o roli násilí v moderní společnosti.